

مقایسه عوامل کششی و رانشی
جامعه ایران با جوامع پیشرفته صنعتی از نگاه
دانش آموزان تهرانی

کیومرث فلاحی*

طرح مسئله: در این پژوهش عوامل کششی و رانشی جامعه ایران از طریق مقایسه این عوامل در جوامع پیشرفته صنعتی و از نگاه جوانان دبیرستانی شهر تهران مورد مطالعه قرار گرفته است. انگیزه‌های کششی و رانشی در هر جامعه، در اساس فرآیندی پیچیده و وابسته به عوامل متعدد فرهنگی، شغلی، اقتصادی، آموزشی، علمی، سیاسی و ایدئولوژیکی است. این عوامل دست به دست هم می‌دهند و باعث می‌شوند تا فرد از تاریخ و جغرافیای خاصی که تمامی هویت فرهنگی و اجتماعی او را تشکیل می‌دهد، جدا شود و به جایی دیگر پناه ببرد، این مسئله، تنها فرار مغزها به صورت فیزیکی آن نیست، مسئله اصلی، شکل‌گیری اندیشه فرار و گرایش باطنی به رفتن و مهاجرت از وطن است که هزینه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی گرانی را بر کشورهای مهاجر فرست از جمله کشور ما تحمیل می‌کند.

روش: به منظور این مطالعه، دانش آموزان پیش دانشگاهی شهر تهران به عنوان جامعه آماری در نظر گرفته شده‌اند. این تحقیق با روش میانانی و تعیین حجم نمونه ۸۰۰ نفر و به گونه تصادفی به انجام رسیده و ابزار گردآوری اطلاعات آن پرسش‌نامه بوده که پایایی آن با اجرای اجرای مقدماتی طرح و محاسبه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ برابر با ۸۶٪ درجه اثبات گشته است. یافته‌ها: با توجه به یافته‌های این پژوهش می‌توان عوامل کششی و رانشی دو محیط مبدأ و مقصد که به ماندن یا رفتن منجر می‌شوند را به عنوان زیرمجموعه‌های چهار عامل تحصیل و پژوهش، رفاه، زمینه‌های فرهنگی - اجتماعی و سیاسی - مدیریتی طبقه‌بندی کرد.

نتایج: نتیجه تحقیق دیدگاه مثبت آنان نسبت به عوامل کششی جوامع پیشرفته را نشان می‌دهد و نمایان‌گر آن است که میان میزان سطح مادی زندگی، معدل درسی، جنسیت، استفاده از ابزارهای ارتباطی با گرایش به زندگی در کشورهای پیش رفته صنعتی ارتباط وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: جوامع پیشرفته صنعتی، دانش آموزان پیش دانشگاهی، عوامل

رانشی، عوامل کششی

تاریخ پذیرش: ۸۹/۵/۲۰

تاریخ دریافت: ۸۷/۱۱/۵

* دکتر مدیریت، پژوهشکده تعلیم و تربیت <kewmarsf@yahoo.com>

مقدمه

در بحث مهاجرت نخبگان و فرار مغزها، عوامل رانشی جامعه مبدأ از یک سو و عوامل کششی جامعه مقصد از دیگر سو، انگیزه اصلی نیروهای انسانی نخبه و کارآ را برای ترک میهن شکل می‌دهند. خروج سرمایه‌های انسانی یک جامعه، فرآیندی پیچیده و وابسته به عوامل متعدد فرهنگی، شغلی، اقتصادی، آموزشی، علمی، سیاسی و حتی ایدئولوژیکی است، این عوامل دست به دست هم می‌دهند و باعث می‌شوند تا فرد از تاریخ و جغرافیای خاصی که همه هویت فرهنگی و اجتماعی او را تشکیل می‌دهد، جدا شود و به جایی دیگر پناه ببرد. اندیشه خروج در ذهن و فکر نیروهای نخبه، به یکباره و ناگهانی صورت نمی‌گیرد و این موضوع تنها به صورت فیزیکی آن و ترک یار و دیار خلاصه نمی‌شود، مسئله اصلی شکل‌گیری اندیشه فرار و گرایش باطنی به رفتن و مهاجرت از میهن است. چرا که مهاجرت ظاهری، مسئله‌ای اساسی و ریشه‌ای نیست. شمار مهاجران بالقوه و کوچندگان مجازی، گرچه در آمارها محاسبه نمی‌شود، اما خسارت آن بارها بیش‌تر از زیان کوچ مهاجران واقعی است، مهاجر مجازی هرچند در وطن خود حضوری جسمانی و قراردادی دارد اما فاقد انگیزه نوآوری، مشارکت و تلاش است و چون قادر به تحمل یا تغییر شرایط نیست، به مرور از جامعه فاصله می‌گیرد و چه بسا به عنصری مزاحم و اخلال‌گر نیز بدل گردد. مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر مهاجرت متخصصان، عبارتند از: عواملی که با حوزه مبدأ ارتباط دارند، عواملی که با حوزه مقصد ارتباط دارند، عوامل شخصی، و موانع بازدارنده (لی، ۱۹۸۶). گذشته از برخی نظرات و دیدگاه‌های گاه متناقض در مورد مهاجرت، عده‌ای آن را در مجموع برای دانش جهانی و پیشرفت علوم مفید می‌دانند (Meyer & Brown ۱۹۹۹) عده‌ای دیگر آن را برای کشور صادرکننده و مبدأ، مفید و سازنده ارزیابی می‌کنند. آنچه مسلم است در حال حاضر، خروج متخصصان هزینه‌ای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی گرانی را بر کشورهای مهاجر فرست از جمله کشور ما تحمیل می‌کند، اما مسئله مهم‌تر این است که این اندیشه به مرور و از دوران نوجوانی و

پس از آن با قضاوت‌های ذهنی در باره عوامل کشتی محیط و عوامل رانشی جامعه‌های دیگر شکل می‌گیرد. موضوع مهم دیگر این است که: تا زمانی که خانواده‌های محروم، سهم منصفانه‌ای از منافع درآمدی سایر خانوارها نداشته باشند، تمایل آنان به اعزام افرادی از خانوار خود به کشورهای پیشرفته، نه تنها کاهش نخواهد یافت بلکه رو به افزایش نیز خواهد گذاشت. (زنجانی، ۱۳۸۰).

بیان مسئله: با توجه به میان‌رشته‌ای بودن موضوع مهاجرت در علوم انسانی، اجتماعی و اقتصادی، آراء و نظریات گوناگونی درباره آن مطرح شده است که از آن میان می‌توان به نظریه‌های اقتصادی، فرهنگی - اجتماعی و سیاسی اشاره داشت:

نظریه‌های اقتصادی: دیدگاه‌های اقتصادی، مهاجرت را مکانیزی برای باز توزیع نیروی کار به حساب می‌آورند. از صاحب‌نظران عمده این نگرش می‌توان از آدام اسمیت (Adam Smith) و اقتصاددانان کلاسیک نام برد که مهاجران کارگر را نیز تابع قانون عرضه و تقاضای اقتصادی می‌دانستند. این نظریه به تدریج تکامل یافت. ابتدا به نظریه اقتصاد جدید مهاجرت رسید که در آن اصول و قوانین مشخصی برای مهاجرت‌ها مطرح شد و سپس در برخورد آرا و عقاید به نگرش‌های سیستمی گرایش یافت.

دیدگاه‌های فرهنگی - اجتماعی: جدای از عوامل اقتصادی مانند کارایی، یافتن شغل بهتر، ایجاد مراکز صنعتی و تجاری و سایر انگیزه‌های شغلی، انگیزه‌های متعدد دیگری چون تشکیل یا پیوستن به خانواده، تغییر وضعیت زناشویی، تحصیل، تحمل ناپذیر شدن شرایط زیست در مبدأ، تمایل به زندگی در پایتخت یا هر جای دیگر و همچنین انگیزه‌های سیاسی و تاریخی می‌توانند از عوامل کشتی و رانشی باشند که شخص را وادار به ترک دیار خود می‌کنند، بخش عمده‌ای از این عوامل به دیدگاه‌های فرهنگی و اجتماعی افراد مربوط می‌شوند و چه بسا به هنگام آغاز مهاجرت و پس از آن هم بار اقتصادی قابل ذکری نداشته باشد.

نظریه محرومیت نسبی: بنابر این نظریه، مهاجران براساس سلسله مراتبی از ارزش‌ها یا هدف‌های باارزش برای مهاجرت تصمیم می‌گیرند. وقتی وضعیت اجتماعی موجود نتواند نیازهای فرد را در حداقل مقدار برآورده کند، افراد فکر حرکت به مکان‌های دیگر را در سر می‌پروراند. به جاهایی که به نظر آنان، شانس بهتری برای برآوردن نیازهای برآورده نشده و رفع محرومیت محسوس خود خواهند داشت. از آن‌جا که همه مردم دچار نوعی محرومیت هستند، از این رو صرف وجود برخی محرومیت‌ها لزوماً موجب مهاجرت نمی‌شود. به طور معمول این محرومیت باید از هدف‌های بسیار باارزش در زندگی شخص باشند. دیگر این‌که موانع موجود برای رسیدن به این هدف‌ها باید ذاتی نظام محلی باشد تا محرومیت نسبی به عامل مهاجرت تبدیل گردد. سوم این‌که فرد احساس کند منابع لازم برای رفع محرومیت‌هایش در خارج از سازمان اجتماعی او قرار دارد. در این صورت به احتمال زیاد مهاجرت می‌کند. پژوهش‌ها نشان‌گر آنند که نارضایتی تنها هنگامی که دستمزدها پایین است، بروز نمی‌کند. بلکه هنگامی که دستمزد فردی نسبت به دیگری کم‌تر است نیز انجام می‌شود. (لهسایبی زاده، ۱۳۶۸)

نظریه اجتماعات پژوهشی^۱: این نظریه بیان می‌کند که دانش در یک فرآیند گروهی با شکل‌گیری مناسبات منحصر به فرد، خلق و تولید می‌شود. این مناسبات از آن‌جا که در پیوند با مجموعه‌های انسانی و تکنولوژیک خاص متولد می‌شوند، موجب خواهند شد اجتماعات پژوهشی قابل‌مشابه‌سازی نباشند. لذا پژوهش‌گران در صورت فقدان شکل‌گیری این مناسبات به سمت فضاها و مجامع علمی بیرون کشانده می‌شوند تا هویت خود را حفظ کرده و استمرار بخشند. (ذاکرسالچی، ۱۳۷۹). از این اجتماعات برخی به دانشکده نامریی و برخی دیگر به جوامع اجتماعی - شناختی تعبیر کرده‌اند. (Meyer & Brown, ۱۹۹۹)

نظریه بحران منزلت اجتماعی: سازمان‌های بزرگ و دیوان‌سالاری‌های ناتوان، سرآمدان را تحقیر می‌کنند و امنیت شغلی آن‌ها را به خطر می‌اندازند. نتایج بررسی‌هایی را که در

1. research communities

فاصله بیست سال (از ۱۹۷۴ تا ۱۹۹۴ میلادی) روی فارغ‌التحصیلان دانشکده بازرگانی دانشگاه هاروارد انجام شده است، نشان از آن دارد که میزان رضایت شغلی و درآمد کسانی که در واحدهای کوچک‌تر کار کرده‌اند، بیش از کسانی بوده که در واحدهای بزرگ‌تر کار کرده‌اند. در سراسر دنیا، شمار رهبران و متخصصان (فنی) جوانی که از کار در سازمان‌های بزرگ اکراه دارند، زیاده‌تر می‌شود و برعکس، علاقه آن‌ها به کار در محیط‌های کوچک و پرمخاطره، اما قدرشناس، بیش‌تر می‌شود. (گلد اسمیت و دیگران، ۱۳۸۰). در سازمان‌های تولیدی و اداری در اکثر کشورهای جهان سوم، عدم رضایت شغلی بالاست و به تعبیری قدرناشناسی حاکم است. شرایط بالندگی مهیا نیست و مدیران فاقد مقبولیت‌اند. این وضعیت موجب می‌شود هیچ‌گونه گزینه‌ی داخلی برای اشتغال وجود نداشته باشد. در نتیجه تصمیم به مهاجرت به خارج از کشور جوانه می‌زند.

نظریه عوامل دافعه و جاذبه: برای برخی تخصص‌ها که تقاضا برای آن‌ها در مبدأ کم ولی در مناطق بزرگ بسیار است، مهاجرت یک اجبار می‌شود. بنابراین مهندسی و استادان دانشگاه نیز مهاجرت می‌کنند (لهسایی زاده، ۱۳۶۸)، مهاجرت را می‌توان تحت تأثیر چهار عامل عمده تبیین کرد: الف: عوامل موجود در مبدأ (برانگیزنده و یا بازدارنده)، ب: عوامل موجود در مقصد (برانگیزنده و یا بازدارنده)، ج: موانع موجود در جریان مهاجرت از مبدأ به مقصد، د: عوامل شخصی (لی، ۱۹۸۶). در صورتی که برآیند عوامل برانگیزنده و بازدارنده مثبت باشد میل به مهاجرت در فرد در جریان مهاجرت نیز تأثیر بازدارنده‌ای اعمال نکند، مهاجرت عینیت می‌یابد و فرد حرکت خود را از مبدأ به مقصد آغاز می‌کند. وی وجود امکانات بیش‌تر آموزشی، اشتغال و درآمد را در مبدأ از جمله عوامل جاذبه به حساب می‌آورد و در مقابل هزینه‌های بالای زندگی در محل جدید، دوری از خانه و کاشانه و آلودگی محیط زیست را از عوامل دافعه محسوب می‌دارد. نکته قوت نظریه لی تأکید درست و به جای او درباره عوامل شخصی است. تحت تأثیر این عوامل است که

1. pull-push

برخی از افراد مهاجرت را ترجیح می‌دهند و به آن مبادرت می‌ورزند و برخی دیگر در محل سکونت خود باقی می‌مانند.

دیدگاه سیاسی: تبیین مهاجرت با نگرش‌های سیاسی در وهله اول به قوانین و مقرراتی برمی‌گردد که به گونه معمول به صورت یک سویه از طرف کشورهای مهاجرپذیر برای آسان کردن پذیرش مهاجران از بعضی از سرزمین‌ها و جلوگیری و محدود کردن آن برخی از دیگر جای‌ها انجام می‌گیرد. علاوه بر آن قوانین و مقرراتی نیز برای تابعیت خونی، پذیرش مهاجران رانده شده و پناهندگان وجود دارد که در اغلب آن‌ها به مهاجرت از دید سیاسی نگاه می‌شود. هر چند که در مواردی چون پذیرش مهاجران رانده شده یا پناهندگان بر جنبه‌های انسانی و بشردوستانه نیز تأکید می‌شود، در این موارد نیز ملاحظات سیاسی اولویت‌های دیگر را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد.

جهانی شدن: این نظریه بیان می‌کند که «حرکت» خصیصه جوامع انسانی است. روند جهانی شدن مشتمل بر به حرکت درآمدن آزاد سرمایه، اطلاعات، کالا و نیروی کار و تحول در مکانیزم این حرکت‌هاست. (مجتهدزاده، ۱۳۸۴) از آثار این پدیده، کم‌رنگ شدن احساس ملیت و شکل‌گیری «شهروندی جهانی» است. توسعه فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات و تشدید روند جهانی شدن هم در بعد اقتصادی و هم فرهنگی، به بازتعریف و تغییر شکل فرار مغزها انجامیده است. این رویکرد، پدیده فرار مغزها را امری واقعی، طبیعی و انکارناپذیر می‌داند و هر دو گروه از عوامل کششی و رانشی را در این امر دخیل می‌داند و به ماهیت را بین‌المللی و فراگیر این پدیده و به عوامل اجتماعی و فرهنگی توجه ویژه‌ای دارد.

نظریه کوچ مجازی: بنا بر این نظر، فاصله فرهنگی متخصص با جامعه و احساس جدایی او از جامعه را می‌توان «مهاجرت فکری» نامید. امری که آن را خطرناک‌تر از مهاجرت فیزیکی دانسته‌اند. (گودرزی و فیض اربابی، ۱۳۷۰) زیرا در بسیاری اوقات مهاجرت به معنای تصدیق مقصد نیست، بلکه به معنای نفی مبدا است. به این ترتیب

ماندگاری افراد، منجر به کوچ مجازی می‌شود. این ماندگاران شاید جغرافیای زندگی خود را تغییر ندهند؛ اما در مقابل، تبدیل به موجوداتی منزوی و به شدت خصوصی‌گرا می‌شوند. اینان به صورت فیزیکی از جامعه جدا نشده‌اند؛ اما از آن دل‌کنده‌اند. مسئله و کوچ مجازی، همان‌گونه که درباره تحلیل جامعه کاربرد دارد، در مورد یک سازمان نیز می‌تواند صدق کند. اگر کارکنان یک سازمان، از ابعاد متفاوت روان‌شناسی و اقتصادی در رضایت خاطر به سر نبرند، اگر سازمانی بیابند که از سازمان فعلی، جذاب‌تر باشد - در صورت فراهم بودن شرایط - به سازمان جدید کوچ خواهند کرد. کوچیدن، بنابر لزوم به معنای تصدیق و تأیید مقصد نیست، بلکه می‌تواند نوعی اعتراض، گریز و نفی وضعیت مبدأ باشد.

دیدگاه سیستمی: از نظر باورمندان به این دیدگاه ارتباط تاریخی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی نه به صورتی تنها و جدا از هم بر مهاجرت تأثیر می‌گذارند، بلکه به عنوان مجموعه‌ای تفکیک‌ناپذیر، بستر لازم را برای مبادلات مهاجرتی فراهم کرده و آن را تداوم می‌بخشند. این دیدگاه بر نگرش جامع به مسئله مهاجرت‌ها تأکید دارد و نگرش‌های تک‌بعدی را برای شناخت و درک و تحلیل مهاجرت‌ها کافی نمی‌داند. از این دیدگاه ارتباط تاریخی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی به صورت‌هایی تنها و جدا از هم بر مهاجرت تأثیر نمی‌گذارند بلکه به عنوان مجموعه‌های تفکیک‌ناپذیر بستر لازم را برای مبادلات مهاجرتی فراهم کرده و آن را تداوم می‌بخشند.

مهاجرت و جوانان نخبه در ایران: بنابر آنچه گفته شد، افرادی مهاجرت خواهند کرد که انگیزه لازم در آنان شکل گرفته باشد و شرایط نیز برایشان فراهم آید. بنابراین در کل با دو آمار روبه‌رو هستیم. نخست جمعیتی که مهاجرت در مورد ایشان مصداق پیدا می‌کند. و دیگر جمعیتی که دارای انگیزه هستند اما به خاطر شرایط مقصد و شرایط محیطی قادر به مهاجرت نیستند، البته با دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی، گروه دیگری نیز وجود خواهند داشت. جمعیتی که به ظاهر قصد مهاجرت ندارند و حتی ابراز نیز نمی‌کنند؛ اما اگر در مقام

انتخاب کردن قرار گیرند، مهاجرت را برمی‌گزینند. در چنین وضعیتی، کشش‌های مبداء، شرایط آنان در آن‌جا و میزان رضایت‌مندیشان از جامعه به پرسش کشیده می‌شود. ایشان مهاجران بالقوه هستند. آمارهای در دسترس، توجه جدی به موضوع فرار مغزها و نگهداشت نیروی انسانی جوان و نخبه را طلب می‌کند، خسارت سالانه ناشی از خروج سرمایه‌های فکری، بیش از ۳ برابر درآمد‌های نفتی کشور برآورد شده است (وقوفی، 1380)، نماینده سازمان بین‌المللی مهاجرت در سمینار «گزارش وضعیت جمعیت جهان» از کوچ سالانه ۱۸۰ هزار نفر تحصیل‌کرده ایرانی خبر داده است (اولیایی، ۱۳۸۵) به گونه‌ای که در حال حاضر بیش از ۲۴۰۰۰۰ نفر از نیروهای تحصیل‌کرده ایرانی با مدارک تحصیلی دکتری و مهندسی در آمریکا ساکن هستند (نمایندگی دائم ایران در سازمان ملل متحد، ۱۳۷۲) از ۲۶۳ نفر مدال‌آور المپیادهای علمی بین‌المللی در سالیان اخیر فقط ۱۸ نفر به کشور بازگشته‌اند و ۹۰ نفر آن‌ها در دانشگاه‌های آمریکا تحصیل می‌کنند، از هر ۹۶ دانشجوی اعزامی به خارج تنها ۳۰ نفر به ایران باز می‌گردند (آسمند، ۱۳۸۴). به گفته رئیس کمیته جلوگیری از مهاجرت نخبگان، حدود ۶۰ هزار نفر از نخبگان از جمله افراد برتر در المپیادهای علمی در خارج کشور مشغول تحصیل هستند (دوگانی، ۱۳۸۹)، از جانب دیگر کشور ما در مطالعه مسائل اجتماعی، از جمله پدیده مهاجرت و گرایش‌های نوجوانان و جوانان نسبت به جامعه خود و دیگر جوامع، دچار فقر اطلاعاتی و عدم شناخت نظری و همچنین نبود تجربه علمی پیرامون چند و چون خروج متخصصان از کشور می‌باشد، روشن است در شرایطی که نبود یا فقر اطلاعات وجود دارد، تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری هم درست ممکن نخواهد بود. این مسئله در وهله اول نیازمند درک و تجزیه و تحلیل این پدیده‌ها است، همچنین با توجه به این که دوسوم جمعیت کشور ما را جوانان و نوجوانان تشکیل می‌دهند که درصد بالای از آنان دانش‌آموز هستند، چگونگی نگرش جوانان درباره امر مهاجرت و یافتن علت‌های کششی ایشان نسبت جوامع پیشرفته صنعتی و ارزیابی و بررسی دیدگاه‌هایشان در مورد مسائل و ویژگی‌های کشور خود و مقایسه آن با دیدگاه‌های

آرمانی آنان از اهمیت بسیاری برخوردار است. انجام این نوع پژوهش‌ها با تکیه بر جوانان و تکمیل اطلاعات در این زمینه‌ها، این امکان را فراهم می‌سازد که حتی مهاجرت نیروهای عادی و متخصص هم به عنوان فرصت تلقی و استفاده شود. چرا که در حال حاضر بسیاری از کشورها مانند چین و هند از استراتژی جایگزینی مغزها (اعزام متخصصان با سایر کشورها بر اساس برنامه هدایت شده) بهره می‌گیرند. با شناخت دقیق‌تر عوامل تأثیر گذار و انگیزه‌های حدود ۴ میلیون ایرانی که به هر دلیلی از وطن مهاجرت کرده‌اند، می‌توان زمینه‌ای فراهم ساخت تا کشور از وجود و تلاش آن‌ها بهره‌مند شود (پیتیس و دیگران، ۱۳۸۰). کوفی عنان (Kofi Annan) دبیر کل پیشین سازمان ملل متحد مهاجرت در جهان را نه فقط برای مهاجران، که برای کشورهای مهاجرپذیر و سرزمین‌های مهاجر فرست سودآور می‌داند، وی به آمار سال ۲۰۰۵ اشاره می‌کند که مهاجران ۲۳۲ میلیارد دلار پول به کشورهای خود فرستاده‌اند، ۱۶۷ میلیارد دلار از این پول نصیب کشورهای در حال توسعه شده است. (global education digest, 2008)

هدف‌های اصلی: ۱. مقایسه نگرش دانش آموزان دوره پیش دانشگاهی شهر تهران در مورد عوامل کشتی و رانشی جامعه ایران با کشورهای پیشرفته صنعتی، ۲. بررسی وضعیت و امکانات اقتصادی، ارتباطی، اجتماعی و دیگر تفاوت‌ها و ویژگی‌های فردی و خانوادگی دانش آموزان تهرانی و ارتباط آن با دیدگاه‌های آنان در خصوص عوامل کشتی و رانشی جامعه ایران و جوامع پیشرفته صنعتی، ۳. بررسی نظرات و دیدگاه‌های جوانان در مورد عوامل کشتی - رانشی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و ... کشور.

هدف‌های فرعی، کاربردی و جانبی: ۱. کمک به دست اندرکاران، مدیران و سیاست‌گذاران جمعیتی و آموزشی کشور در اتخاذ راه کارها و سیاست‌های مناسب برای هدایت و نگهداشت نیروی انسانی کارآمد و نخبه. ۲. زمینه سازی برای توجه بیش‌تر مسئولان پژوهشی و اجرایی کشور به جوانان و دانش آموزان که نیروهای بالقوه مهاجرت محسوب می‌شوند، ۳. ایجاد بسترهای اولیه برای انجام مطالعات عمیق‌تر در خصوص

کاهش عوارض مهاجرت نیروهای فکری و سرمایه‌های تخصصی ۵. ایجاد زمینه برای تأمل و بررسی در زمینه تطابق محتوا و برنامه‌های آموزشی آموزش و پرورش و دانشگاه‌ها با نیازها و انتظارات جامعه و جوانان و برنامه‌ریزی مناسب برای تربیت نیروهای کارشناسی مطابق با نیازهای ملی.

فرضیه‌های اصلی: ۱. عوامل رانشی در کشور در نگاه دانش آموزان تهرانی، بیش از عوامل کششی آن است، ۲. عوامل رانشی موجود داخلی سبب گرایش دانش آموزان به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی است.

فرضیه‌های فرعی: ۱. دانش آموزان پسر در مقایسه با دختران تمایل بیش‌تری به عوامل کششی کشورهای توسعه یافته صنعتی دارند، ۲. میان میزان گرایش به کشورهای پیشرفته صنعتی با معدل درسی دانش آموزان ارتباط وجود دارد و با افزایش معدل تمایل یا گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی افزایش می‌یابد، ۳. میان گرایش دانش آموزان به کشورهای پیشرفته صنعتی و منطقه محل سکونت آن‌ها ارتباط وجود دارد، ۴. میان گرایش کشورهای پیشرفته صنعتی با وضعیت اقتصادی دانش آموزان ارتباط وجود دارد، ۵. میان گرایش به کشورهای پیشرفته صنعتی و خروج از کشور با پابندی به سنت‌ها و آداب و رسوم ارتباط وجود دارد، ۶. گرایش به کشورهای پیشرفته صنعتی در میان کسانی که از امکانات ارتباطی بالاتری برخوردارند بیش‌تر است، ۷. دانش آموزان خانواده‌های مذهبی تمایل کم‌تری به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی دارند، ۸. نگرش دانش آموزان به وضعیت کشور ما در مقایسه با کشورهای پیشرفته صنعتی، منفی است و یا دانش آموزان نمره کشور ما را در برابر کشورهای توسعه یافته پائین‌تر از متوسط ارزیابی خواهند کرد، ۹. دانش آموزان وضعیت خود را در آینده، مثبت ارزیابی نمی‌کنند و شانس خود را برای دستیابی به فرصت‌های ایده‌آل، مطلوب نمی‌دانند، ۱۰. ارزیابی دانش آموزان از پارامترها و عوامل اقتصادی و اجتماعی کشور در مقایسه با کشورهای پیشرفته صنعتی منفی است.

تعاریف عملیاتی: ۱. کشورهای پیشرفته صنعتی: در این پژوهش کشورهای پیشرفته صنعتی^۱، کشورهای اروپایی غربی، ایالات متحده آمریکا، کانادا و ... که از اقتصاد آزاد و نظام‌های سیاسی اجتماعی یکسان یا مشابه برخوردارند، ۲. **دانش آموز پیش‌دانشگاهی:** دانش آموزان پیش‌دانشگاهی در اصطلاح آموزش و پرورش ایران به کسانی اطلاق می‌شود که سه دوره دبیرستان را با موفقیت گذرانده و دیپلم متوسطه را دارا باشند و براساس امتحان و شاخص‌های موجود برای ورود به دانشگاه بایستی قبول شوند و این دوره یک‌ساله را بگذرانند. به طور معمول این دانش آموزان به نسبت دیگر همسالان خود از هوش و نمره‌های بالاتری برخوردار هستند و قصد کسب درجه‌های بالاتر تحصیلی را دارند. در این پژوهش به نوجوانان و جوانان دختر و پسر اطلاق می‌گردد که در زمان انجام پژوهش در مدارس پیش‌دانشگاهی مناطق شهر تهران مشغول به تحصیل بوده‌اند و میانگین سنی آنان بین ۱۷ و ۱۸ سال بوده است، ۳. **عوامل رانشی:** دافعه‌های محیط، انگیزه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی که با اعمال فشار بر فرد موجب مهاجرت او از کشور مبدأ می‌شوند. در این تحقیق کلیه عواملی است که نخبگان ایرانی را به مهاجرت وا می‌دارد و موجب گریز آن‌ها از وطن می‌شود، ۴. **عوامل کشتی:** جاذبه‌های محیط مقصد، امتیازها و عوامل مختلفی که فرد مهاجر در مبدأ نمی‌تواند به آن‌ها دست یابد اما امکان دست‌یابی به این موارد در کشور مقصد وجود دارد. در این پژوهش به کلیه عواملی که مهاجر یا نخبه ایرانی نمی‌تواند آن‌ها را در میهن به دست آورد ولی در مقصد مهاجرت به آسانی به آن‌ها دست می‌یابد، عوامل کشتی گفته می‌شود.

روش پژوهش: در این پژوهش از روش مطالعه میدانی بهره گرفته شده که با مطالعات کتابخانه‌ای و مراجعه به دست‌آوردها و نتیجه پژوهش‌های مشابه در کتابخانه‌های کشور و شبکه‌های رایانه‌ای تکمیل شده است.

جامعه آماری و حجم نمونه: در این پژوهش جامعه آماری، دانش آموزان دوره پیش دانشگاهی شهر تهران، بامیانگین سنی ۱۷/۴۱ سال بوده‌اند که در سال تحصیلی ۸۲-۱۳۸۱ در دبیرستان‌های مناطق ۱۹ گانه این شهر به تحصیل اشتغال داشته‌اند. براساس آمار وزارت آموزش و پرورش در این سال تحصیلی، تعداد دانش آموزان پیش دانشگاهی ۷۲۹۶۹ نفر و شامل ۴۵۲۳۲ دختر و (۶۳ درصد) و ۲۷۴۶۴ پسر (۳۷ درصد) بوده است. برای تعیین نمونه آماری، از فرمول کوکران استفاده و تعداد افراد نمونه ۷۵۰ نفر محاسبه و برآورد شده است و برای داشتن تعداد کافی از نمونه‌ها، به ۸۰۰ نفر دانش آموز (۳۰۴ نفر پسر و ۴۹۶ نفر دختر) در منطقه‌های ۱۲، ۱۰، ۸، ۳، مراجعه و اطلاعات لازم گردآوری شده و در نهایت حدود ۷۰۹ پرسش‌نامه استخراج و تحلیل شده است. شیوه نمونه‌گیری در این بخش، سهمیه‌ای بوده است. نسبت دختران و پسران در جامعه نمونه نیز با توجه به جامعه آماری منطقه سکونت پاسخ‌گویان و با در نظر گرفتن وضعیت اقتصادی و اجتماعی شهر تهران و تفاوت‌های موجود در متغیرهای فرهنگی که حدس زده می‌شد در این امر دخالت نمایند، با بهره‌گیری از شیوه‌های طبقه‌بندی و خوشه‌ای انتخاب شده است.

روش گردآوری اطلاعات: در جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز این طرح از دو روش کتابخانه‌ای (اسنادی) و میدانی (پرسش‌نامه) استفاده شده است. برای جمع‌آوری پاسخ‌ها و نظرات نمونه‌های تحقیق در ارتباط با متغیرهای پژوهش، مربوط به پرسش‌نامه‌ای با ۶۶ سوال بسته مورد استفاده قرار گرفته است. در وهله اول با مشخص شدن مدارس و انتخاب دانش آموزان، پرسش‌نامه‌ها در اختیار ایشان قرار گرفت و اطلاعات لازم جمع‌آوری شد و اطلاعات ۷۰۹ پرسش‌نامه با توجه به کدها و ارزش‌های پیش‌بینی شده به رایانه وارد و با نرم‌افزار spss مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند و از روش‌های آماری توصیفی استنباطی بهره‌گیری شد. آزمون‌های به‌کار رفته عبارت‌اند از: میانگین حسابی، میانگین وزنی و برای توصیف داده‌های کمی و از آزمون بی‌پارامتری مجذور خی (کای) بهره گرفته شده است.

ابزار گردآوری اطلاعات: برای گردآوری اطلاعات در این پژوهش از یک پرسش‌نامه سه قسمتی استفاده شده است، بخش اول این پرسش‌نامه شامل ۲۲ پرسش برای کسب اطلاعات در خصوص ویژگی‌های شخصی، خانوادگی پاسخ‌گویان و به صورت باز پاسخ و نیمه بسته بوده است، برخی از پرسش‌ها نیز برای شناخت شاخص وضعیت اقتصادی و ارتباطی مطرح شده‌اند. بخش دیگر پرسشنامه شامل ۱۵ پرسش نظرخواهی از پاسخ‌گویان است که در خصوص احتمال دستیابی به فرصت‌های مطلوب و یا سنجش میزان امید و اطمینان آن‌ها به آینده، در مقیاس ۵ قسمتی طراحی شده‌اند (پاسخ‌گو می‌توانسته است از گویه‌های کاملاً موافق تا کاملاً مخالف را انتخاب کند و وضعیت خود را در آینده در ایران و خارج کشور برآورد نماید). و بخش آخر، شامل ۱۶ پرسش است که برای اندازه‌گیری شاخص‌هایی چون مذهبی بودن، پایبندی به سنتها، دلبستگی خانوادگی و احساس تعلق به کشور طرح شده‌اند، پرسش‌های این گروه نیز همانند سئوالات گروه ۲ با ۵ ارزش قابل نمره‌گذاری شده‌اند. و سرانجام به نظرخواهی و ارزیابی از دانش‌آموزان در خصوص ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور اختصاص پیدا کرده است، گفتنی است که از اطلاعات به دست آمده برای ساخت متغیرهای مختلف این بررسی استفاده شده است.

روایی و اعتبار (ثبات و پایایی) پرسش‌نامه: پرسش‌نامه مورد استفاده پس از کسب نظر ۷ نفر از متخصصان، در دو مرحله آزمایشی و قطعی (۳ ماه بعد) به مرحله اجرا درآمد. برای محاسبه پایایی برونی پرسش‌نامه از روش دوبار آزمایشی یا بازآزمایی (یک اجرای مقدماتی با ۴۵ پرسش‌نامه و مقایسه نتایج آن با نتایج حاصل که در ۳ ماه بعد انجام گرفت) استفاده شده است. پایایی درونی آن نیز با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۶ به دست آمده که نمایانگر همسانی درونی بالای پرسش‌های پرسش‌نامه و اعتبار بالای آن بوده است. همچنین اعتبار بیرونی (قابلیت تعمیم‌پذیری) نتایج از طریق انتخاب تصادفی گونه‌های مورد بررسی تا اندازه‌ی زیادی تضمین گردیده و حجم بالای نمونه (۸۰۰ نفر) مورد مطالعه به افزایش اعتبار نتایج کمک زیادی کرده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها: در این بررسی دیدگاه آزمودنی‌ها در مورد مسائلی چون وضعیت آینده خودشان در ایران و خارج از کشور، انگیزه‌های خروج آنان و گرایش ایشان به زندگی در کشورهای پیشرفته صنعتی، براساس ویژگی‌هایشان و همچنین همبستگی میان متغیرها و عوامل کشتی و رانشی مقصد و مبدأ، تحلیل و طبقه‌بندی شده و اطلاعات به دست آمده، به شیوه رایانه‌ای (ماشینی) و با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق از دو دسته شاخص‌های آماری توصیفی و استنباطی متناسب با نوع داده‌ها و پرسش‌های پژوهشی طرح بهره گرفته شده است. شاخص‌های توصیفی مورد استفاده شامل میانگین حسابی و میانگین وزنی بوده‌اند. همچنین در ارائه یافته‌ها از جداول توزیع فراوانی، محاسبه درصدها استفاده شده است و شاخص‌های استنباطی مورد استفاده شامل آزمون مجذور کای (χ^2) برای تعیین تفاوت یا رابطه معنی‌دار میان فراوانی‌ها بوده‌اند.

یافته‌ها

طبقه‌بندی ویژگیهای فردی، خانوادگی، اقتصادی اجتماعی، ارتباطی و... جامعه مورد مطالعه:

توزیع پاسخگویان بر حسب جنسیت: نسبت دختران و پسران در جامعه مورد مطالعه، در جامعه نمونه نیز کم و بیش مراعات شده است، حدود ۶۰ درصد از پاسخگویان را دختران و بقیه را پسران تشکیل می‌دهند. از نظر محل تولد حدود ۹۲ درصد از پاسخگویان در تهران و ۸ درصد در شهرستان‌هایی غیر از تهران متولد شده‌اند. از نظر سنی نیز ۶۴ درصد ۱۸ ساله، ۳۱ درصد ۱۷ ساله، ۴ درصد ۱۶ ساله و حدود ۱ درصد کم‌تر از ۱۵ سال و یا بیش‌تر از ۱۸ سال داشته‌اند. میانگین سنی پاسخگویان ۱۷/۴۱ سال است.

توزیع پاسخگویان بر حسب منطقه محل سکونت: شهر تهران محل سکونت نمونه‌های آماری این پژوهش است. مناطق شمالی این شهر که شامل منطقه ۱، ۲، ۳ و

قسمت‌هایی از مناطق ۴ و ۵ است از امکانات رفاهی و ارزش اقتصادی بالاتری برخوردارند و به طور معمول، بیش‌تر مردم مرفه و به نسبت ثروتمند در این نواحی سکونت دارند. در این بررسی حدود ۲۵ درصد جامعه آماری مورد نظر در این نواحی ساکن بوده‌اند. مناطق ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹ منطقه جنوبی تهران محسوب می‌شوند. از نظر اقتصادی و اجتماعی به طور عمده کارگران و مردم به نسبت محروم در این مناطق ساکن و بیش‌تر آنان مهاجران شهرستان‌ها و روستاهای دیگر هستند. در این تحقیق حدود ۳۰ درصد از پاسخ‌گویان در این مناطق زندگی می‌کنند. منطقه ۸ و قسمت‌هایی از دو منطقه ۴ و ۱۳ محل سکونت گروه‌های به نسبت متوسط جامعه است و تا حدودی بافتی همانند بخش‌های مرکزی شهر دارد. غرب تهران نیز بافتی مشابه شرق آن دارد و مناطق ۹ و ۱۰ و قسمت‌هایی از منطقه ۵ بخش غرب تهران به حساب می‌آیند. بخش‌هایی از این مناطق نوساز است و جزو مناطق جدید شهری محسوب می‌شود که حدود ۱۷ درصد از جامعه آماری ما را تشکیل می‌دهند. برای گردآوری اطلاعات به‌طور مشخص به مدارس مناطق ۳ (شمال)، ۸ (شرق)، ۱۰ (غرب) و ۱۷ (جنوب) مراجعه شده است که حدود ۸۵ درصد افراد جامعه آماری ما ساکن همان مناطق بوده‌اند. البته محل سکونت بخشی از این دانش‌آموزان در مناطق اطراف بوده است که بقیه افراد جامعه آماری را تشکیل می‌داده‌اند. با توجه به این که عامل اقتصادی می‌تواند از موارد مهم تأثیرگذار بر گرایش باشد، این بررسی نشان داده است که آیا میان محل سکونت دانش‌آموزان مناطق شهر تهران و گرایش آن‌ها به عوامل کشتی توسعه یافته صنعتی، ارتباط وجود دارد یا نه؟.

توزیع پاسخ‌گویان برحسب رشته تحصیل: ۲۹۲ تن از پاسخ‌گویان، یعنی ۴۱/۲ درصد آنان در رشته ریاضی - فیزیک و ۱۸۳ نفر (۸/۲۵ درصد) در رشته علوم تجربی و ۲۲۶ (۳۱/۹) نفر نیز در رشته علوم انسانی درس می‌خوانده‌اند، ۸ تن یعنی ۱/۱ درصد از مجموع ۷۰۹ نفر هم به این پرسش پاسخی نداده‌اند.

میزان تحصیل والدین: یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد در نمونه مورد بررسی، تحصیلات پدران ۴۵ درصد از پاسخ‌گویان در حد دیپلم و فوق‌دیپلم و ۲۲/۵ درصد لیسانس و بالاتر و مدرک تحصیلی ۳۶ درصد از آنان هم کم‌تر از دیپلم بوده است. حدود ۹ درصد مادران نیز لیسانس و بالاتر، ۴۰ درصد زیر دیپلم، ۴۷ درصد دیپلم و فوق‌دیپلم و ۴۵ درصد نیز بی‌سواد بوده‌اند. با توجه به آن‌که نوع مدرسه، یکی از شاخص‌های وضعیت اقتصادی اجتماعی به‌شمار می‌آید، فرزندان افراد پولدارتر به‌طور معمول در مدارس غیرانتفاعی و فرزندان بااستعداد و تیزهوش خانواده‌های کم‌درآمد در مدارس نمونه دولتی (که با هزینه‌های دولتی اداره می‌شود) ثبت نام و یا انتخاب شده‌اند. و فرزندان گروه‌های متوسط و عادی نیز در مدارس دولتی تحصیل می‌کنند. ۷۸/۵ درصد از افراد نمونه آماری در مدارس دولتی، ۹/۷ از آنان در مدرسه‌های غیر انتفاعی و ۸/۳ از درصد پاسخ‌گویان در مدرسه‌های نمونه دولتی درس می‌خوانده‌اند، نوع مدرسه ۳/۵ درصد نیز مشخص نشده است. حدود ۱۵ درصد (۱۰۵ نفر) از افراد جامعه آماری اعلام کرده‌اند دست کم یک بار به خارج از کشور سفر کرده‌اند، از این تعداد ۸۷ مورد (۱۲/۳ درصد) برای تفریح بوده است که به عنوان یکی دیگر از شاخص‌های ارتباطی می‌تواند قابل قابل بررسی باشد.

بررسی ارزیابی پاسخگویان از وضعیت آینده خود در داخل و خارج کشور (امید به آینده): نظر افراد نمونه آماری در باره برخی امکانات معیشتی، رفاهی، علمی، تحقیقاتی و آزادی‌های فردی و اجتماعی در مورد جامعه ایران و در خصوص کشورهای پیشرفته صنعتی در قالب ۱۶ سؤال یا گویه پرسش شده است که بین دو بخش از هر گویه، تا حدود زیادی همبستگی منفی یا معکوس وجود دارد. یعنی، اگر پاسخ‌گویی وضعیت یا شانس خود را برای دست‌یابی به تحصیلات دانشگاهی منفی ارزیابی می‌کند، به احتمال زیاد بخت خود را برای ادامه تحصیلات دانشگاهی در خارج کشور مثبت تلقی می‌نماید و شانس خود را در این مورد زیاد می‌داند. هدف از طراحی این سؤال‌ها، سنجش دیدگاه پاسخ‌گویان در مورد آینده و به نوعی، چشم‌انداز آتی زندگی آنان بوده است. بررسی جزئیات گویه‌ها بدین قرار است:

۱- ارزیابی پاسخ گویان از شانس ورود به دانشگاه در داخل و خارج کشور: ارزیابی دانش‌آموزان در مورد امکان ادامه تحصیل در کشورهای پیشرفته صنعتی، مثبت‌تر از داخل کشور است. برای نمونه نظرات آنان در این خصوص در قالب جدول شماره ۱ مشخص شده و به منظور رعایت اختصار، درباره دیگر پرسش‌ها تنها به ذکر نتیجه بسنده شده است.

جدول شماره ۱- مقایسه ارزیابی پاسخ‌گویان در مورد شانس ورود به دانشگاه

جمع فراوانی	جمع درصد	خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۷۰۹	۱۰۰	۱۷/۱	۱۱/۵	۳۳/۵	۲۰/۵	۱۷/۴	داخل کشور
۷۰۹	۱۰۰	۱۹/۱	۱۲/۹	۱۶/۵	۲۴/۲	۲۷/۳	کشورهای پیشرفته صنعتی

مأخذ: داده‌های به دست آمده از پرسشنامه‌ها

۲- ارزیابی پاسخ‌گویان از شانس «دستیابی به شغل با درآمد خوب» در ایران و کشورهای پیشرفته صنعتی: یافتن شغل با درآمد خوب، از انگیزه‌های گرایش کشتی دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی به حساب می‌آید، آنان شانس و امید خود را برای دستیابی به موقعیت خوب شغلی در خارج کشور با ارزیابی ۱۸/۸ درصد، بسیار زیاد و ۲۳/۴ درصد، زیاد، بهتر و بالاتر ارزیابی کرده‌اند. درحالی‌که این نسبت برای ایران به ترتیب ۷/۱ و ۱۵/۵ است.

۳- ارزیابی پاسخ‌گویان از «شانس داشتن مسکن مناسب» در داخل و کشورهای پیشرفته صنعتی: به نظر ۴۵/۴ درصد پاسخ‌گویان برای یافتن مسکن مناسب در کشور، شانس برای آن‌ها وجود ندارد. در مقابل ۳۵/۵ درصد شانس خود را در این باره، در خارج کشور زیاد و خیلی زیاد می‌دانند.

۴- ارزیابی پاسخ‌گویان از «شانس داشتن خودروی دلخواه» در داخل و خارج کشور: پاسخ‌گویان امکان دسترسی به وسیله نقلیه مطلوب و مناسب را در خارج کشور بالاتر ارزیابی کرده‌اند، به طوری که ۵۵/۱ درصد پاسخ‌گویان شانس خود را در خارج کشور خیلی زیاد و یا زیاد و در مقابل ۳۳/۸ درصد در داخل کشور نیز شانس خود را زیاد می‌دانند.

۵- احتمال «داشتن ازدواج مطلوب» در داخل و خارج کشور: این بررسی نشان داد که پاسخ‌گویان ازدواج در ایران را ترجیح می‌دهند و ارزیابی آنان نسبت به شانس ازدواج مطلوب در خارج کشور چندان زیاد نیست. تنها ۱۵ درصد شانس ازدواج مطلوب خود را در خارج کشور زیاد دانسته‌اند و ۵۷ درصد در ایران احتمال موفقیت در ازدواج را زیاد برآورد کرده‌اند. به هر حال بر خلاف سایر مقوله‌هایی که پیش از این بررسی شده‌اند، در مورد ازدواج مطلوب، گرایش جوانان به ازدواج در داخل کشور مثبت و بالاتر است.

۶- ارزیابی پاسخ‌گویان از نظر «ارزش و منزلت» در داخل و خارج کشور: از نظر پاسخ‌گویان انسان‌ها در داخل از کشور از ارزش و منزلت بالاتری برخوردارند. به طوری که حدود ۵۳/۴ درصد این مورد را در داخل کشور بیش‌تر و ۳۴/۱ درصد در خارج کشور بالاتر می‌دانند. در مجموع چنین می‌توان تحلیل کرد که کسب ارزش و منزلت انگیزه برای خروج از کشور دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی نیست و متغیرهای دیگر با احتمال بیش‌تر، سهم بالاتری دارند.

۷- ارزیابی پاسخ‌گویان از نظر «انجام فعالیت‌های علمی و تحقیقاتی» در داخل و کشورهای پیشرفته صنعتی: حدود ۶۸ درصد پاسخ‌گویان اعلام کرده‌اند امکان فعالیت‌های علمی و مطالعاتی در کشورهای پیشرفته صنعتی، بسیار زیاد و یا دست کم زیادتر از داخل کشور است. در مقابل حدود ۶۰ درصد که امکان فعالیت‌های علمی در داخل کشور کم‌تر و یا خیلی کم‌تر دانسته‌اند.

- ۸- ارزیابی پاسخ‌گویان از نظر «انجام فعالیت‌های هنری» در داخل و کشورهای پیشرفته صنعتی: ۲۸/۷ درصد امکان فعالیت‌های هنری در داخل را بیش‌تر می‌دانند، در مقابل ۵۹/۷ درصد، بر این باورند که این امکان در کشورهای پیشرفته صنعتی بیش‌تر است.
- ۹- ارزیابی پاسخ‌گویان از نظر «انجام فعالیت‌های سیاسی» در داخل و کشورهای پیشرفته صنعتی: ۱۵ درصد عقیده داشته‌اند که فضای کشور برای فعالیت‌های سیاسی مطلوب است ولی این نسبت برای خارج کشور حدود ۴۰ درصد است، در مقابل ۶۴/۵ درصد بر این باورند که فضای کشور ما برای فعالیت‌های سیاسی مورد علاقه بسیار کم و یا کم است.
- ۱۰- ارزیابی پاسخ‌گویان از نظر «برخورداري از آزادی‌های فردی» در داخل و خارج کشور: با توجه به یافته‌های این پژوهش، می‌توان گفت که نگرش دانش‌آموزان به وجود آزادی‌های فردی در کشور منفی و نسبت به خارج کشور مثبت است. تنها ۱۵/۴ درصد آنان این برخورداري را در ایران بسیار زیاد و ۹/۲ درصد نیز آن‌را زیاد می‌دانند. در حالی که میزان این نسبت در کشورهای پیشرفته صنعتی ۵۷/۵ و ۱۷/۷ است.
- ۱۱- ارزیابی پاسخ‌گویان از نظر «دست‌رسی به امنیت اجتماعی» در داخل و خارج کشور: بر خلاف بیش‌تر متغیرهایی که پیش از این بررسی شده‌اند، دیدگاه دانش‌آموزان نسبت به خارج، در خصوص امنیت اجتماعی مثبت نیست. ۱۹/۱ درصد از پاسخ‌گویان امنیت اجتماعی را در ایران بسیار زیاد و ۱۶/۵ درصد آن را زیاد و ۲۷/۷ درصد آن را متوسط دانسته‌اند، از نظر پاسخ‌گویان، این میزان برای کشورهای پیشرفته صنعتی به ترتیب ۱۷/۷ و ۱۰/۹ و ۲۷/۷ است.
- ۱۲- ارزیابی پاسخ‌گویان از نظر «امکان فعالیت‌های مذهبی» در داخل و خارج کشور: حدود ۶۵ درصد امکان فعالیت‌های مذهبی در ایران را زیاد و خیلی زیاد ارزیابی کرده‌اند و ۴۸/۹ درصد بیان داشته‌اند که در خارج کشور امکان فعالیت‌های مذهبی در

حد کم و خیلی کم است. به نظر می‌رسد که همانند سایر سئوال‌ها و پارامترهایی که قبل از این طرح شده‌اند، همبستگی بین دو قسمت این گویه در حد قابل توجه و بالایی است.

۱۳- ارزیابی پاسخ‌گویان از نظردست‌رسی به امکانات ارتباطی و رسانه‌ای» در داخل و کشورهای پیشرفته صنعتی: نگرش جوانان نسبت به امکان دست‌رسی به ابزارهای ارتباطی جدید، در کشورهای پیشرفته صنعتی بسیار مثبت است. ۶۳/۳ درصد این امکان را بسیار زیاد و ۱۹/۳ درصد این دست‌رسی را زیاد ارزیابی کرده‌اند، در حالی که این آمار برای داخل کشور به ترتیب ۱۳/۳ و ۱۶/۱ درصد می‌باشد.

۱۴- ارزیابی پاسخ‌گویان از نظر «احساس مفید بودن برای کشور» در داخل و کشورهای پیشرفته صنعتی: این بخش به توصیف متغیرها و شرایطی که باعث گرایش مثبت جوانان به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی می‌شود، پرداخته است. اما با وجود این متغیرها، یک سئوال مهم و در عین حال عاطفی از دانش‌آموزان پرسیده شده است که در مجموع و با توجه به همه متغیرها و ویژگی‌هایی که برای دستیابی به زندگی مطلوب و ایده‌آل وجود دارد، نظرشان را در خصوص رابطه هویتی آنان با کشورشان به‌طور غیرمستقیم با این سئوال به پرسش می‌کشد: «فکر می‌کنید که اگر در ایران بمانید احساس مفید بودن بیش‌تری خواهید داشت و یا در خارج کشور؟». در بررسی این نظر، ۴۳ درصد معتقد بودند در صورتی که در ایران بمانند مفیدتر و در مقابل به نظر ۲۷/۸ درصد در صورت عزیمت آن‌ها به خارج احساس مفید بودن بیش‌تری به آنان خواهد داد. وقتی این سئوال برعکس و به‌گونه‌ای دیگر طرح شد، نیز همین وضعیت و نگرش به تأیید رسید. بدین نحو که ۳۰/۳ درصد گفته‌اند اگر در کشورهای پیشرفته صنعتی باشند احساس مفید بودن بیش‌تری می‌کنند و حدود ۴۱/۴ درصد گفته‌اند که در صورت زندگی در کشورهای پیشرفته صنعتی احساس مفید بودن آن‌ها برای کشور خیلی کم و یا کم است. در مجموع شاید بتوان چنین نتیجه گرفت:

گرچه به نظر دانش‌آموزان در خارج از ایران، امکانات سخت‌افزاری و برخی مسائل انسانی از جمله وجود آزادی‌های فردی، سیاسی و امنیت و رفاه اجتماعی بیش‌تر از داخل است، ولی با وجود همه این عوامل، احساس مفید بودن برای کشور، در صورتی که در ایران بمانند، برای آنان بیش‌تر خواهد بود و روشن است که این احساس یکی از انگیزه‌های مهم و قابل توجه در بررسی انگیزه‌های تحرک جغرافیایی و یا اجتماعی افراد است. در صورتی که سیاست کشور این باشد که افراد و جوانان را به ماندگاری در کشور دعوت کند، بی‌تردید تأکید بر هویت ملی و این نکته از مهم‌ترین نکات در راه وصول به آن است. ادامه بررسی در پی آن است تا نظرات پاسخ‌گویان را در خصوص تعداد دیگری از متغیرها و عوامل اقتصادی - اجتماعی در داخل و خارج کشور کسب کند. برخی از این موارد مانند «میزان رعایت قوانین و مقررات»، توجه به شایسته‌سالاری، وجود مراکز تفریح و سرگرمی، استحکام خانواده و میزان استفاده از مواد مخدر از شاخص‌هایی هستند که به نظر می‌رسد، نظرات پاسخ‌گویان نسبت به موارد آن در داخل و در کشورهای پیشرفته صنعتی از تفاوتی چشم‌گیر برخوردار است. توزیع نظرات برحسب درصد به شرح زیر است:

توزیع نظرات پاسخ‌گویان در مورد برخی عوامل اقتصادی و اجتماعی در کشور:

نظرات پاسخ‌گویان در مورد برخی عوامل رانشی داخلی، در قالب جدول زیر نشان‌گر دیدگاه دانش‌آموزان نسبت به برخی از شاخص‌ها و پارامترهای مهم رفاهی، اقتصادی، اجتماعی است و از مجموع یافته‌های آن، این گونه برمی‌آید که: «گرایش دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی نسبت به عوامل کشتی و مهاجرت به کشورهای پیشرفته صنعتی بسیار بالا و معنی‌دار است و لاجرم تغییر نگرش‌ها که بی‌تردید تغییر گرایش و تمایل به خروج را نیز در پی دارد و نیازمند همراهی عوامل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، اداری، فرهنگی، روانی و حمایت همه‌جانبه این عوامل است.

جدول شماره ۲، توزیع نظرات پاسخ‌گویان در مورد برخی عوامل اقتصادی و اجتماعی در کشور، ماخذ: داده‌های به دست آمده از پرسش‌نامه‌ها

ردیف	گویه	بسیار کم‌تر است	کم‌تر است	فرقی ندارد	بیش‌تر است	بسیار بیش‌تر است	جمع درصد
۱	استفاده از مواد مخدر در کشورما	۱/۲	۹/۳	۱۵	۳۵/۷	۳۸/۸	۱۰۰
۲	رعایت قوانین و مقررات در کشورما	۵۶	۳۲/۸	۱/۴	۴/۶	۲/۵	۱۰۰
۳	رعایت استخدام براساس شایسته سالاری	۲۵/۱	۵۸/۹	۶	۴/۸	۵/۲	۱۰۰
۴	استحکام خانواده در کشورما	۸/۴	۱۵/۵	۷/۷	۴۴/۴	۲۴	۱۰۰
۵	وجدان کاری در کشور ما	۴۶/۷	۳۱/۷	۱۱/۳	۸/۱	۲/۳	۱۰۰
۶	نظم اجتماعی در کشور ما	۴۶/۹	۳۸/۵	۷/۵	۵/۳	۱/۸	۱۰۰
۷	تفریح و سرگرمی در کشور ما	۴۹/۴	۳۳/۳	۹/۱	۵/۱	۳/۱	۱۰۰
۸	کیفیت آموزش و پرورش در کشور ما	۳۱/۱	۵۸	۴/۷	۱/۶	۴/۶	۱۰۰
۹	امکان انجام فعالیت‌های ورزشی در کشور	۳۶/۵	۳۹/۹	۱۳/۶	۸/۱	۱/۸	۱۰۰
۱۰	توجه به استعدادها در درخشان در کشور	۳/۷	۷/۹	۱۱/۴	۳۱/۳	۴۵/۸	۱۰۰
۱۱	رقابت‌های فامیلی در کشور ما	۸/۶	۳/۸	۶/۵	۲۷	۵۴/۱	۱۰۰
۱۲	فساد اداری در کشور ما	۱۲/۸	۸/۶	۱۵/۳	۲۴/۶	۳۸	۱۰۰
۱۳	رعایت بهداشت و حفظ محیط زیست	۴/۱	۷/۵	۱۲/۳	۳۵	۴۱/۱	۱۰۰

و تجزیه و تحلیل داده‌های جدول شماره ۳ نیز واقعیت‌ها را این گونه می‌نمایاند:

جدول شماره ۳، همبستگی میان برخی متغیرهای مورد بررسی

ردیف	گویه	کاملاً موافق	موافق نظر	بی نظر	مخالف	کاملاً مخالف	جمع درصد	جمع فراوانی
۱	زندگی در ایران را بر هر کشوری ترجیح می‌دهم.	۳۲/۶	۲۳/۹	۱۶/۴	۱۰/۸	۱۰۰	۶۸۵	۲
۲	برای کسی که پول داشته باشد زندگی در ایران بهتر است.	۴۶/۷	۲۳/۹	۱۲/۷	۱۰/۲	۶/۶	۱۰۰	۶۸۷
۳	اگر زمینه‌ای فراهم شود برای همیشه از ایران خواهم رفت.	۲۰	۱۵/۳	۱۸	۲۶/۷	۲۰	۱۰۰	۶۸۵
۴	متخصصانی که برای همیشه به خارج از کشور مهاجرت می‌کنند «وطن‌فروشد»	۹	۸/۷	۲۰/۷	۲۷/۲	۳۴/۵	۱۰۰	۶۸۱
۵	اگر در خارج از کشور زندگی کنم برای کشورم مفیدترم.	۸/۴	۱۲/۴	۳۷	۲۶	۱۶/۱	۱۰۰	۶۷۶
۶	برایم فرقی نمی‌کند در کدام کشور زندگی بکنم، فقط ایران نباشم	۵۵/۶	۴/۴	۱۲/۹	۳۱/۹	۴۵/۱	۱۰۰	۶۸۰
۷	دوست دارم در کشوری زندگی کنم که هر روز اذان را از مساجد آن بشنوم	۳۵/۲	۲۷/۸	۲۶/۴	۴/۸	۵/۷	۱۰۰	۶۸۱
۸	بیش تر کسانی که می‌شناسم، مایلند برای همیشه در خارج از ایران زندگی کنند.	۲۰/۴	۳۲/۳	۲۰/۱	۲۱/۹	۵/۳	۱۰۰	۶۷۷
۹	برنامه خروج نخبگان از کشور یک توطئه استعماری است	۱۸	۱۵/۸	۳۱/۲	۱۵/۲	۱۹/۸	۱۰۰	۶۸۳
۱۰	پدر و مادرم مرا تشویق به نماز خواندن می‌کنند.	۵۶/۱	۲۶/۴	۱۰/۷	۲/۹	۳/۷	۱۰۰	۶۸۱
۱۱	هر کجا باشم مسلمانم و خود را پاسدار فرهنگ اسلامی می‌دانم.	۴۸	۳۰/۴	۱۴/۸	۲/۹	۳/۹	۱۰۰	۶۸۴
۱۲	تحمل دوری از وطن و خانواده‌ام را ندارم.	۴۲/۴	۲۵/۶	۱۴/۲	۱۰/۹	۶/۹	۱۰۰	۶۸۱

ردیف	گویه	کاملاً موافق	موافق	بی نظر	مخالف	کاملاً مخالف	جمع درصد	جمع فراوانی
۱۳	هر ایرانی مراسم عید نوروز را بایستی همیشه برگزار کند.	۶۳/۹	۱۹/۳	۹/۱	۵/۳	۲/۵	۱۰۰	۶۸۵
۱۴	برگزاری مراسم چهارشنبه‌سوری را ضروری می‌دانم.	۲۷/۷	۲۰/۶	۱۷/۸	۱۱/۸	۱۲	۱۰۰	۶۸۴
۱۵	دوست دارم در کشوری زندگی کنم که زنان در آنجا حجاب را رعایت کنند.	۲۴/۶	۲۲/۱	۳۳/۴	۱۰/۶	۹/۲	۱۰۰	۶۸۲
۱۶	رفتن به سربازی را برای هر جوان ایرانی لازم می‌دانم.	۲۵/۷	۱۷/۳	۱۷/۳	۱۶/۳	۲۳/۵	۱۰۰	۶۸۲
۱۷	دعا و نذر و نیاز برای رفع مشکلات روحی بسیار لازم است.	۶۶/۳	۲۴/۳	۶/۱	۱/۲	۲	۱۰۰	۶۸۶

مأخذ: داده‌های به دست آمده از پرسشنامه‌ها

۱. با وجود گرایش کلی جامعه آماری به مهاجرت به خارج از کشور و دیدگاه مثبت آن‌ها به کشورهای پیشرفته صنعتی و در عین داشتن دیدگاه به نسبت منفی در مورد امکانات و توانایی‌های اقتصادی، اجتماعی داخلی، آنان باز هم ترجیح می‌دهند در ایران زندگی کنند و این نکته مهمی برای برنامه‌ریزان جهت جلوگیری از فرار مغزها و نیروهای جوان است، ۲. حدود ۷۰ درصد پاسخ‌گویان با این جمله که «برای کسی که پول داشته باشد زندگی در ایران بهتر است» موافق یا کاملاً موافق هستند. در تحلیل این اظهارنظر می‌توان گفت که به نظر جوانان کسب درآمد و برخورداری از امکانات پولی یکی از دلایل مهم خروج از کشور تلقی می‌شود. در صورت داشتن امکانات مالی دلیلی برای خروج از کشور وجود ندارد و احتمالاً در صورت مهیا شدن شرایط اقتصادی انگیزه خروج از کشور کاهش یافت، ۳. با وضعیت موجود و با وجود برخی نارسایی‌ها و کمبودهایی که به

نظر پاسخ‌گویان در کشور وجود دارد و از دیگر سو وجود جاذبه‌هایی در سایر کشورها، حدود ۴۷ درصد با این نظر که «اگر زمینه‌ای فراهم شود برای همیشه از ایران خواهم رفت» مخالف یا کاملاً مخالف‌اند و حدود ۳۵ درصد نیز با آن موافقت یا کاملاً موافقت دارند. نظرات مطرح شده در بندهای ۱ و ۲ در این‌جا نسبتاً تایید می‌شود، ۴. حدود ۶۲ درصد بر این باورند که خروج دائمی از کشور به معنی وطن‌فروشی متخصصان نیست و نباید این گونه تعبیر شود، ۵. در گویه که «اگر در خارج از کشور زندگی کنم برای کشورم مفیدترم»، ظاهراً مخالفت با خروج از کشور بر دیگر حالت‌ها، غلبهٔ بیش‌تری دارد. به طوری که حدود ۴۲ درصد با این جمله مخالف و بر این نظرند که «بقا در کشور، احساس مفید بودن را افزایش می‌دهد» در مقابل فقط ۲۰/۸ درصد با آن موافق یا کاملاً موافق می‌باشند، ۶. موافقت با سوال ۶، نشان‌دهندهٔ گرایش شدید به خروج از کشور و مخالفت اساسی با هنجارهای داخلی است. بیش از ۷۷ درصد با این جمله که «فرقی نمی‌کند در کدام کشور زندگی کنم، فقط در ایران نباشم» مخالفت یا کاملاً مخالفت بوده‌اند. این امر نشان می‌دهد که کشور محل سکونت برای دانش‌آموزان بسیار مهم است و در مقایسه با سایر گویه‌ها به نظر می‌رسد ماندگاری در ایران علی‌رغم جاذبه‌های خارج ترجیح می‌دهند. فقط ۱۰ درصد با این جمله موافق بوده‌اند که در جای خود رقم به نسبت زیادی است و باید به انگیزه‌یابی و ایجاد شرایط برای تغییر این دیدگاه کوشید، ۷. گرچه شدت تمایل به خروج از کشور دانش‌آموزان در پرسش‌های پیشین قابل توجه است، اما دقت در برابر این گویه که «بیش‌تر کسانی که می‌شناسم، مایلند برای همیشه در خارج از کشور زندگی کنند» مثبت‌تر است. بیش از نیمی از پاسخ‌گویان با این گویه موافق یا کاملاً موافق هستند و یک سوم پاسخگویان (۲۷/۲ درصد) نیز با آن مخالف یا کاملاً مخالف می‌باشند، ۸. عده کسانی که با عبارت «برنامهٔ خروج نخبگان از کشور یک توطئهٔ استعماری است» موافق یا کاملاً موافق هستند (۸/۳۳ درصد) با مخالفین (۳۵ درصد) آن تقریباً متعادل است. مرکز ثقل این گویه، عدهٔ زیاد (۳۱/۲ درصد) افراد بی‌نظر است، ۹. حدود ۸۳ درصد اعلام کرده‌اند که

خانواده‌هایشان آن‌ها را به خواندن نماز تشویق می‌کنند و این نشان مبین آن است که زمینه‌های دینی و مذهبی در بین جوانان و خانواده‌های آن‌ها بسیار زیاد است، ۱۰. در ادامه سؤال گذشته و نیز برای تعیین میزان تقید و پایبندی جوانان به دین و آموزه‌های آن، پرسش «هر کجا باشم مسلمان و خود را پاسدار فرهنگ اسلامی می‌دانم» طرح شد. نزدیک به ۸۰ درصد با آن موافق و یا کاملاً موافق هستند و از سوی دیگر حدود ۷ درصد نیز با آن مخالف می‌باشند که نشان‌دهنده تعلق زیاد جوانان ایرانی به عقاید دینی است، ۱۱. ۶۸ درصد جوانان اعلام کرده‌اند که «تحمل دوری از وطن و خانواده خود را ندارند» و حدود ۱۷ درصد نیز گفته‌اند که قادر به تحمل این وضعیت می‌باشند، نسبت زیاد کسانی که مایل‌اند در کنار خانواده خود بمانند و در وطن خود زندگی کنند قابل توجه و حکایت از علاقه و دلبستگی به خانواده و ارزش‌های خانوادگی دارد، ۱۲. در مورد برگزاری عید نوروز، حدود ۸۳ درصد از جوانان معتقدند که «ایرانی باید مراسم عید نوروز را همیشه برگزار کند» و این امر یکی از شاخص‌هایی است که نشان می‌دهد ایرانیان علاوه بر دلبستگی به سنت‌های دینی به آداب و رسوم ملی خود توجه ویژه‌ای دارند و هر کجا باشند سعی می‌کنند این سنت را به جای آورند، ۱۳. چهارشنبه‌سوری نیز از سنت‌های ملی ایرانیان است، جوانان مورد مطالعه نیز به اندازه عید نوروز به این آیین دلبسته و عده کسانی که انجام دادن این رسم را ضروری می‌دانند، در مقابل آن کم‌تر است (۳/۵۸ درصد) و عده مخالفان با آن نیز به نسبت زیاد است. (۸/۲۳ درصد)، ۱۴. حدود ۴۷ درصد کشوری را دوست دارند که در آن حجاب و پوشش اسلامی زنان رعایت می‌شود و کم‌تر از ۲۰ درصد نیز کشوری که زنان حجاب را مراعات کنند را نمی‌پسندند، ۱۵. تعداد کسانی که رفتن به سربازی را لازم می‌دانند (۴۳ درصد) و کسانی که آن را لازم نمی‌دانند (حدود ۴۰ درصد) تقریباً متعادل است، دعا و نذر و نیاز نیز به عنوان یکی از شاخص‌های سنجش میزان گرایش به مذهب طرح شده است. ۱۶. قریب به ۹۰ درصد دانش‌آموزان آن را برای رفع مشکلات روحی لازم دانسته و درصد بسیار کمی حدود ۳ درصد نیز با آن مخالفت

کرده‌اند. آنچه از مجموع این داده‌ها به دست آمده، نشان‌گر آن است که افراد نمونه آماری با وجود انتقادی که از وضع موجود خود دارند و با وجود آگاهی از امکانات رفاهی و اقتصادی در کشورهای پیشرفته، به سبب‌های عاطفی، خانوادگی، گرایش‌های مذهبی و دیگر متغیرها، بسیار به کشورعلاقمندند و در صورت وجود برخی شرایط و رفع برخی کاستی‌ها تمایل آن‌ها برای خروج از کشور کاهش خواهد یافت.

بررسی گرایش پاسخ‌گویان برحسب ویژگی‌های فردی و وضعیت اقتصادی و اجتماعی آنان: به‌منظور بررسی دیدگاه‌های پاسخ‌گویان و برای بررسی دقیق‌تر گرایش‌های آن‌ها، ویژگی‌های آنان از نظر جنس، وضعیت اقتصادی، باورهای اعتقادی، میزان برخورداری از امکانات ارتباطی و ارتباط هر یک از آن‌ها با موضوع مورد مطالعه، تقسیم‌بندی و تعیین سطح صورت گرفته است. پاسخ‌گویان دسته‌بندی و بنا بر تعاریف عملیاتی به گروه‌های کوچک‌تر تفکیک شده‌اند. برای تعیین «گرایش» و تعریف عملیاتی آن از متغیرهای زیادی استفاده شده است، که به خاطر کوتاهی کلام از شرح آن می‌گذریم، در این بخش از پرسش‌نامه، پاسخ‌گو بایستی به همه پرسش‌ها جواب می‌داد، چرا که عدم پاسخ به یکی از پرسش‌ها، امکان محاسبه نمره گرایش از رایانه را سلب می‌کرد و آن را در ردیف «missing» قرار می‌داد. بدین ترتیب برای حدود ۳۹۱ نفر امکان محاسبه «گرایش» آن‌ها وجود داشته است که به بررسی آن بدین شرح است:

۱. **بررسی گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی پاسخ‌گویان برحسب جنس:** بنا بر یافته‌های این پژوهش، میان «جنس» و «گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته» ارتباط وجود دارد و با توجه به ($\text{significance} = 0/024$) با احتمال ۹۰ درصد می‌توان گفت: «گرایش دختران در این مورد، بیش از پسران» است.

۲. **بررسی ارتباط «گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی» با «محل تولد»:** با احتمال ۹۹ درصد می‌توان گفت که گرایش افراد غیرتهرانی (شهرستانی‌ها) به عوامل کششی کشورهای پیشرفته، کم‌تر از تهرانی‌هاست.

۳. بررسی ارتباط گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی با «رشته تحصیلی»: با توجه به $sig=0/2933$ در جامعه آماری، می‌توان گفت: بین رشته تحصیلی پاسخ‌گویان، در درصدها اندکی تفاوت دیده می‌شود. اما این تفاوت از نظر آماری معنی‌دار نیست و ارتباطی در این زمینه وجود ندارد و به عبارتی دیگر میزان گرایش عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی در هر ۳ رشته ریاضی، تجربی و علوم انسانی یکسان است.
۴. بررسی ارتباط گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی با «میزان تحصیلات پدر»: بین «تحصیلات پدر» با گرایش دانش‌آموزان، با ۹۹ درصد اطمینان ارتباط وجود دارد. ($sig=0/0040$) و با بالا رفتن سطح تحصیلات پدران، گرایش عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی فرزندان افزایش می‌یابد.
۵. بررسی ارتباط گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی با «میزان تحصیلات مادر»: تحصیلات مادران نیز در میزان گرایش آن‌ها تأثیر دارد و با اطمینان ۹۰ درصد می‌توان گفت: که هر چه سطح تحصیلات مادر افزایش می‌یابد، گرایش فرزندان بیش‌تر می‌شود.
۶. بررسی ارتباط گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی با «داشتن وسیله نقلیه شخصی»: به ظاهر ارتباطی بین این دو متغیر وجود ندارد و تفاوت در درصدها و میانگین‌ها از نظر آماری معنی‌دار نیست.
۷. بررسی ارتباط گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی با داشتن رایانه: به ظاهر بین این دو متغیر نیز ارتباطی وجود ندارد و داشتن یا نداشتن رایانه تأثیر چندانی بر میزان گرایش ندارد.
۸. بررسی ارتباط گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی با «استفاده از اینترنت»: در این پژوهش داشتن رایانه به‌تنهایی با گرایش به عوامل کششی کشورهای

پیشرفته صنعتی ارتباط ندارد اما استفاده از اینترنت به احتمال ۹۰ درصد با این امر ارتباط دارد.

۹. بررسی ارتباط بین گرایش به عوامل کشتی کشورهای پیشرفته صنعتی با «استفاده از ماهواره»: بررسی نشان می‌دهد که بین این دو متغیر ارتباط وجود دارد و کسانی که از ماهواره استفاده می‌کنند، گرایش بیش‌تری به عوامل کشتی کشورهای پیشرفته صنعتی دارند.

۱۰. بررسی ارتباط بین گرایش به عوامل کشتی کشورهای پیشرفته صنعتی با «مسافرت قبلی به خارج کشور»: بررسی پاسخ‌ها نشان‌دهنده آن است که بین این دو متغیر «ارتباط و همبستگی» وجود دارد و با ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت بین دفعات مسافرت به خارج کشور و گرایش به خروج ارتباط مستقیم وجود دارد. به عبارتی دیگر هر چه مسافرت افزایش می‌یابد تمایل به عوامل کشتی کشورهای پیشرفته صنعتی نیز افزوده می‌شود.

۱۱. بررسی گرایش به عوامل کشتی کشورهای پیشرفته صنعتی با «داشتن امکان ارتباطی»: چنان که گفته شد دسترسی به امکانات ارتباطی با متغیرهایی چون داشتن رایانه، استفاده از اینترنت، داشتن بستگان در خارج از کشور، مسافرت خارجی و... تعریف شده است، گرچه هر یک از این متغیرها پیش از این به‌تنهایی بررسی شده‌اند ولی در قسمت ب شاخص کلی «دست‌رسی به امکانات ارتباطی» بررسی می‌شوند. بررسی نشان می‌دهد با ۹۹ درصد اطمینان هر چه دسترسی به امکانات ارتباطی بیش‌تر می‌شود، گرایش به عوامل کشتی کشورهای پیشرفته صنعتی نیز افزایش می‌یابد و از این نظر ارتباطی مستقیم بین دو متغیر وجود دارد.

۱۲. بررسی گرایش به عوامل کشتی کشورهای پیشرفته صنعتی با «گرایش‌ات مذهبی»: باتوجه متغیرهایی که ذکر شد، گرایش‌ات مذهبی به سه سطح ضعیف، متوسط و قوی تقسیم‌بندی شده است. بر این اساس با ۹۹/۹ درصد اطمینان بین دو متغیر «مذهبی

بودن» و «گرایش به خروج» ارتباط منفی وجود دارد. هر چه سطح باورهای مذهبی فرد قوت بیش تری می‌یابد، گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی کاهش می‌یابد.

۱۳. بررسی گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی با «پایندی به سنت‌های ملی»: پیش از این «واژه سنتی بودن» نیز با چند متغیر تعریف شده است. در این تحقیق بین سنتی بودن و یا نبودن با تمایل به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی ارتباطی وجود ندارد و تفاوتی بین کسانی که به سنت‌های ملی پایبند هستند و دیگریانی که به آن پایبند نیستند، تفاوتی وجود ندارد.

۱۴. بررسی گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی با «معدل دیپلم»: یکی از شاخص‌ها و ملاک‌های مورد قبول برای افراد باهوش یا نخبه با دیگران، معدل دیپلم آن‌هاست. این شاخص به‌عنوان یکی از متغیرهای مستقل این بررسی در ارتباط با متغیر وابسته گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی مورد بررسی قرار گرفت. نتیجه نشان می‌دهد با افزایش معدل گرایش به خروج نیز افزایش می‌یابد. به عبارتی دیگر افراد مستعد و دارای معدل بالا تمایل یا گرایش بالاتری برای خروج از کشور دارند.

۱۵. بررسی گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی با «وضعیت اقتصادی» (درآمد تقریبی خانواده): گرچه وضعیت اقتصادی با متغیرهایی چون درآمد تقریبی خانواده، سرانه مساحت مسکن، داشتن خودروی شخصی، منزل شخصی، رفتن به سفرهای خارجی و... تعریف شده است اما بی‌تردید مهم‌ترین آن «درآمد تقریبی خانواده» است. براین اساس چنان‌که جدول زیر نشان می‌دهد میانگین درآمد خانواده جامعه مورد مطالعه حدود ۲۸۴ هزار تومان اعلام شده است و با افزایش درآمد خانواده گرایش به عوامل کششی کشورهای پیشرفته صنعتی افزایش می‌یابد، یعنی طبقات مرفه گرایش بالاتری به خروج از کشور دارند.

۱۶. بررسی گرایش به عوامل کشتی کشورهای پیشرفته صنعتی با «نمره‌ای که به کشور ایران داده‌اند»: گرچه این سؤال به عنوان سؤال کنترل و برای شفاف‌تر کردن نظرات پاسخ‌گویان طراحی شده است. اما نتیجه آن از جنبه‌های مختلفی جالب به نظر می‌رسد. به نظر پاسخ‌گویان نمره کشور ما در میان کشورهای جهان، ۵۹/۸ از ۲۰ نمره است و روشن است هر چه گرایش افراد به عوامل کشتی کشورهای پیشرفته صنعتی افزایش می‌یابد، نمره‌ای که به ایران می‌دهند، کاهش می‌یابد. آنانی که گرایش ضعیف داشته‌اند به کشور ما نمره ۱۲/۳۳ و کسانی که گرایش به خروج قوی داشته‌اند این نمره ۴/۸۲ را اعلام کرده‌اند.

جدول شماره ۴، گرایش پاسخ‌گویان برحسب ارتباط و همبستگی بین برخی متغیرهای مورد بررسی

شاخص‌ها	درآمد خانواده	نوع سکونت	تعداد افراد خانواده	خروج از کشور	نمره کشور ما در جهان	سرانه مساحت خانه	وضعیت اقتصادی	امکانات ارتباطی	باورهای مذهبی	سنتی بودن	گرایش به مهاجرت
درآمد خانواده	۰۰۰۰/۱	۴۸۸۳/۰	۰۳۸۱/۰-	۳۸۷/۰	۷۵۱۱/۰-	۸۸۴۰/۰	۳۵۳۳/۰	۷۶۶۵/۰	۳۱۰۳/۰	۸۶۷۸/۰	۳۱۳۳/۰
نوع سکونت	۴۸۸۳/۰	۰۰۰۰/۱	۳۵۳۰/۰-	۵۵۶۰/۰	۱۳۳۱/۰-	۸۱۰/۰-	۵۵۶۸/۰	۴۷۷۷/۰	۱۶۷۸/۰	۱۳۳۰/۰	۰۳۸۰/۰
افراد خانوار	۰۳۸۱/۰-	۰	۰۰۰۰/۱	۰۷۸/۰-	۱۰۰/۰	۴۴۵/۰	۶۸۷۳/۰-	۸۸۰۵/۰-	۸۶۶۱/۰-	۸۳۳۱/۰-	۷۸۱۱/۰-
خروج از ایران	۳۸۷/۰	۵۵۶۰/۰	۰۷۸/۰	۰۰۰۰/۱	۰۰۵۰/۰-	۸۸۱۰/۰-	۶۸۳۸/۰	۱۷۷۸/۰	۱۵۶۳/۰	۷۴۸۱/۰	۸۵۹۰/۰

شاخص‌ها	درآمد خانواده	نوع سکونت	تعداد افراد خانواده	خروج از کشور	نمره کشور ما در جهان	سرانه مساحت خانه	وضعیت اقتصادی	امکانات ارتباطی	باورهای مذهبی	سنی بودن	گرایش به مهاجرت
نمره ایران	۷۶۱۱/۰-	۲۳۸۱/۰-	۱۲۰۰/۰	۰۰۵۰/۰-	۰۰۰۰/۱	۳۲۳۱/۰-	۱۳۵۱/۰-	۴۰۱۱/۰-	۳۰۷۸/۰-	۴۸۱۰/۰	۲۰۶۳/۰-
سن	۸۸۳/۰	۸۸۱۰/۰-	۴۱۶/۰	۸۸۱۰/۰-	۲۵۳/۰	۲۱۸۰/۰-	۷۸۷/۰-	۳۲۰۰/۰	۰۵۶۰/۰-	۷۳۶۰/۰-	۸۳۳۰/۰
مساحت منزل	۳۶۳۳/۰	۵۵۶۷/۰	۶۷۷۳/۰	۶۳۳۱/۰	۷۸۳/۰-	۰۰۰۰/۱	۸۱۵۶/۰	۲۷۳۳/۰	۷۵۸۱/۰	۱۰۰۰/۰-	۶۳۳۱/۰
اقتصادی	۷۸۶۵/۰	۴۷۳۷/۰	۸۸۰۵/۰-	۱۷۸۱/۰	۱۳۵۱/۰	۸۱۵۶/۰	۰۰۰۰/۱	۰۰۵۳/۰	۳۸۶۷/۰	۶۳۳۰/۰	۱۵۷۰/۰
امکانات ارتباطی	۳۱۰۳/۰	۱۶۷۸/۰	۸۶۶۱/۰-	۱۵۶۳/۰	۴۰۷۸/۰-	۴۷۳۳/۰	۰۰۵۳/۰	۰۰۰۰/۱	۴۵۶۳/۰	۰۲۱۰/۰-	۷۳۳۳/۰
باور مذهبی	۸۶۷۸/۰	۱۴۳۰/۰	۴۳۸۱/۰-	۷۸۱۷/۰	۳۰۷۸/۰	۷۵۸۱/۰	۳۸۶۷/۰	۴۵۶۳/۰	۰۰۰۰/۱	۰۶۱۷/۰	۶۸۷۳/۰
سنی بودن	۱۵۳/۰	۵۷۸/۰	۸۷۵/۰	۳۷۵۰/۰-	۴۸۱/۰	۱۰۰۰/۰-	۶۳۳/۰	۰۲۱۰/۰-	۰۶۱۷/۰	۰۰۰۰/۱	۶۱۸۰/۰
گرایش به مهاجرت	۳۱۳۱/۰	۳۸۰/۰	۷۸۱۷/۰-	۸۵۶/۰	۸۰۶۳/۰-	۶۳۳۱/۰	۱۵۷۰/۰	۷۳۳۳/۰	۶۸۷۳/۰	۶۱۸۰/۰	۰۰۰۰/۱

مأخذ: داده‌های پرسش‌نامه‌ها

جدول شماره ۵ - طبقه‌بندی عوامل عوامل کشتی و رانشی جامعه ایران با جوامع پیشرفته صنعتی

ردیف	عامل - علمی (تحصیلی و پژوهش و ... در محیط مقصد	ردیف	عامل - علمی (تحصیلی و پژوهش و ... در مبدا
۱	امکان ادامه تحصیل	۱	دشواری یا عدم امکان ادامه تحصیل
۲	امکان فعالیت‌های علمی، پژوهشی	۲	عدم امکان فعالیت‌های علمی پژوهشی
۳	کیفیت بالای آموزش	۳	کیفیت پایین آموزش
۴	توجه به استعدادها درخشان	۴	عدم توجه به استعدادها درخشان

ردیف	عامل اقتصادی (شغل مناسب - رفاه و ... در محیط مقصد	ردیف	عامل اقتصادی در محیط مبدا
۱	کسب شغل با درآمد خوب	۱	عدم دستیابی به شغل مورد علاقه و مناسب
۲	دستیابی به مسکن مناسب	۲	عدم دستیابی به مسکن مناسب
۳	داشتن وسیله نقلیه مناسب	۳	عدم دستیابی به وسیله نقلیه مناسب

ردیف	عامل مدیریتی (سیاست، نوع حکومت، قوانین، مقررات، نوع مدیریت، آزادیهای فردی) در محیط مقصد	ردیف	عامل مدیریتی در مبدا
۱	امکان و فضای مناسب برای فعالیت‌های سیاسی	۱	نبود فضای مناسب برای فعالیت‌های سیاسی
۲	وجود آزادی‌های فردی	۲	نبود آزادی‌های فردی
۳	رعایت قوانین و مقررات	۳	نبود شایسته‌سالاری
۴	شایسته‌سالاری	۴	عدم رعایت قوانین و مقررات
۵	عدم فساد اداری	۵	فساد اداری

ردیف	عامل فرهنگی - اجتماعی در محیط مقصد	ردیف	محیط مبدأ
۱	رعایت بهداشت و حفظ محیط زیست	۱	عدم رعایت بهداشت و حفظ محیط زیست
۲	وجدان کاری بالا	۲	وجدان کاری پایین
۳	امکان فعالیت‌های ورزشی بیشتر	۳	نبود امکانات لازم برای فعالیت‌های ورزشی
۴	نظم اجتماعی	۴	عدم نظم اجتماعی
۵	مصون ماندن از اعتیاد به مواد مخدر	۵	خطر اعتیاد به مواد مخدر
۶	امکان دسترسی به ابزارهای ارتباطی جدید	۶	عدم دسترسی به ابزارهای جدید ارتباطی
۷	تشویق فامیل و دوستان به مهاجرت	۷	رقابت‌های فامیلی برای رفتن از ایران
۸	فضای مناسب برای پرداختن به هنر	۸	فضای مناسب گرایش به مواد مخدر
۹	ارزیابی مثبت از کشور مقصد	۹	ارزیابی منفی از شرایط کشور خود
۱۰	عدم شانس ازدواج مطلوب	۱۰	شانس ازدواج مطلوب
۱۱	عدم فضای مناسب برای انجام فعالیت‌های مذهبی	۱۱	فضای مناسب انجام فعالیت‌های مذهبی
۱۲	عدم احساس مفید بودن برای وطن	۱۲	استحکام خانواده
۱۳	عدم استحکام خانواده	۱۳	احساس مفید بودن برای وطن
		۱۴	سنت‌های زیبا و پابندی به آنها

مأخذ: داده‌های به دست آمده از پرسش‌نامه‌ها

نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های این پژوهش می‌توان عوامل کششی و رانشی دو محیط ایران و کشورهای پیش‌رفته صنعتی را از دیدگاه پاسخ‌گویان جامعه مورد بررسی در چهار عامل

اصلی و زیر مجموعه‌های آن طبقه‌بندی کرد که عبارت‌اند از ۱. عامل علمی، ۲. عامل اقتصادی ۳. عامل فرهنگی - اجتماعی و ۴. عامل سیاسی - مدیریتی این عوامل با ذکر موارد آن در جدول شماره ۵ دسته‌بندی شده‌اند.

محدودیت‌ها

در این بررسی ضریب ثبات بیرونی به دلیل این که موضوع آن اعتبار یابی یا هنجار یابی ابزارهای اندازه‌گیری نبوده، محاسبه نشده است، با این وجود پژوهش‌گر بر این باور است که چنانچه در پژوهش‌های آتی به این مورد نیز توجه شود، اعتبار نتایج تحقیق افزایش خواهد یافت.

پیشنهادها

یافته‌های این پژوهش به نوبه خود می‌تواند دست اندرکاران اجرایی کشور را یاری دهد. پیشنهاد می‌شود: ۱. در نظام برنامه‌ریزی کشور صنعت، دانش، پژوهش و اشتغال با هم دیده شوند و در هر حال اقدامات اجرایی بایستی علمی داشته باشند. ۲. کوشش شود تا با تقویت هویت ملی، مردم به ویژه جوانان به ایرانی بودن خود افتخار کنند، حس وطن دوستی از آن جمله است که می‌تواند به وسیله کتاب‌های درسی، رسانه‌های همگانی، گفتار و کردار مسئولان و معرفی میراث فرهنگی ایرانی اسلامی افزایش یابد. ۳. تقویت قانون‌گرایی و کوشش برای نهادی کردن حقوق شهروندی و آداب مدنی در دستور کار دستگاه‌های مربوط قرار گیرد. ۴. برخی از کشورها مانند چین و هند، تجربه‌های خوبی در خصوص مهاجرت نخبگان و جذب دوباره آن‌ها یا استفاده از خدمات، دانش و مهارتشان در خارج از کشور خود دارند، بررسی و بهره‌گیری از این تجربه‌ها برای دستگاه‌های ذی ربط می‌تواند مفید باشد.

- آسمند، علی (۱۳۸۵)، میزگرد بررسی ابعاد فرهنگی واجتماعی پدیده فرارمغزها در ایران، تهران: معاونت علمی بسیج دانشجویی و باشگاه خبرنگاران دانشجویی ایران.
- اولیایی، محمد (۱۳۸۵)، سمینارگزارش وضعیت جمعیت جهان، تهران: دانشگاه تهران.
- دوگانی، محمدحسین (۱۳۸۹)، ۶۰ هزار نخبه ایرانی در خارج از کشور، خبرگزاری مهر، کد مطلب: ۴۹۶۶۹، ۱۹/۳/۸۹ ساعت ۱۱:۱۰
- بیتیتس و دیگران (۱۳۸۰)، مهاجرت‌های علمی رویکردی جدید به مسئله فرار مغزها، مترجم: فتح‌الله پورموسوی، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۱۴، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ذاکر صالحی، غلامرضا (۱۳۷۹) «بررسی پدیده مهاجرت نخبگان علمی و متخصصان به خارج از کشور»، تهران، دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۸۰)، مهاجرت، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).
- گودرزی، محسن و فیض‌اربابی؛ اسماعیل (۱۳۶۹)، خروج نیروهای متخصص از کشورهای جهان سوم، تهران: گزیده مقالات سازمان برنامه و بودجه، معاونت اموراتصادی، دفتر جمعیت و نیروی انسانی.
- گلداسمیت، مارشال، هسلین، فرانسیس (۱۹۹۶) سازمان فردا، جلد دوم، مترجم فضل‌الله امینی، تهران: نشر فردا.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸) نظریات مهاجرت، شیراز: دانشگاه شیراز.
- لی، اوورت (۱۳۶۸)، قوانین مهاجرت (نظریات مهاجرت)، ترجمه بیژن زارع، شیراز: انتشارات نوید.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۴) جغرافیای سیاسی و ژئوپولیتیک تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- نمایندگی دائم ایران در سازمان ملل متحد (۱۳۷۲) «بررسی وضعیت علمی و فرهنگی ایرانیان ساکن امریکا»، نیویورک.

- وقوفی، حسن، فرارمغزها (۱۳۸۰) بررسی مهاجرت نخبگان اززوایای گوناگون، تهران: موسسه فرهنگی انتشاراتی زهد.
- Meyer, J. and Brown ; M. (1999). **Scientific Diasporas a new Approach to the Brain Drain**. World Conference on Science UNESCO ,ISCU.
- **Global Education Digest (2008) Unesco.**